

9. Кара-Васильєва Т.В. Рушник – символ України / Т. Кара-Васильєва // Рушник, символ, образ, знак. – Глухів, 2004. – С. 4-8.
10. Кара-Васильєва Т. Українська вишивка / Т. Кара-Васильєва, А. Чорноморець. – Київ, 2002. – 160 с.
11. Китова С. Полотняний літопис України: семантика орнаменту українського рушника / С. Китова. – Черкаси, 2003. – 223 с.
12. Литвинець Є.М. Українське народне мистецтво. Вишивання і нанизання / Є.М. Литвинець. – Київ, 2004. – 148 с.
13. Орел Л. Українські рушники / Л. Орел. – Львів : Кальварія, 2003. – 230 с.
14. Цибульова Г. Ручне вишивання / Г. Цибульова, Г. Гаврилова. – Київ : Техніка, 1982. – 55 с.

REFERENCES

1. Antonovich Ye.A. Decorative Arts / Ye.A. Antonovich, RV Zakharchuk-Chugai, M.E. Stankevich ME - Lviv, 1993. - 272 pp.
2. Gasyuk O. Artistic embroidery / O. Gasyuk, M. Stepan. - Kiev, 1982. - 238 p.
3. Bulgakova L.P. Ukrainian towel in the context of the Slavic cultural heritage / L.P. Bulgakov // The towel at the prehistoric and hour. - Minsk, 2000. - P. 27-30
4. Grabovska L. Signs of 155 ancient Ukrainian embroideries / L. Grabovska. - Kyiv, 1992. - 72 p.
5. Zapasko I. Essays on the history of Ukrainian arts and crafts / Y. Zapasko. - Lviv, 1969. - 192 p.
6. Zakharchuk-Chugai R. Ukrainian folk embroidery. Western regions of the Ukrainian SSR / R. Zakharchuk-Chugai. - Kyiv, 1988. 192 p.
7. Kara-Vasilyeva T. Ukrainian folk embroidery / T. Kara-Vasileva. - Kiev, 2005. - 160 p.
8. Kara-Vasileva T. Decorative-applied art of Ukraine: XX century / T. Kara-Vasileva. - Kiev, 2005. - 276 p.
9. Kara-Vasileva T.V. Towel is a symbol of Ukraine / T. Kara-Vasileva // Towel, symbol, image, sign. - Glukhov, 2004. - P. 4-8.
10. Kara-Vasilev T. Ukrainian embroidery / T. Kara-Vasileva, A. Chernomorets. - Kyiv, 2002. -160 p.
11. Kitov S. Polotnyany chronicle of Ukraine: semantics of the ornament of the Ukrainian towel / S. Kitov. - Cherkasy, 2003. - 223 p
12. Litvinets Y.M. Ukrainian folk art. Embroidery and embroidery / E.M. Litvinets - Kiev, 2004. - 148 p.
13. Eagle L. Ukrainian towels / L. Orel. - Lviv: Calvary, 2003. - 230 p.
14. Tsybulova G. Hand embroidery / G. Tsybulova, G. Gavrilo. - Kyiv: Technics, 1982. - 55 p.

УДК 37.035.6:745/749

Гулей О.В.

старший викладач кафедри історії,
теорії музики та художньої культури
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Василюк В.Р.

магістрант ННІ культури і мистецтв
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

З ІСТОРІЇ ПОБУТУВАННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ВИРОБІВ НА УКРАЇНІ

Статтю присвячено історії розвитку ручного художнього традиційного деревообробного промислу в Україні. Головна увага приділена особливості різьблення по дереву – одному із найпопулярніших видів художньої обробки деревини. Зроблено висновок стосовно того, що вивчення історії художньої обробки дерева сприятиме вдосконаленню як навчального, так і виховного аспекту сучасної мистецької освіти в Україні.

Ключові слова: художня обробка деревини, традиційні ремесла, декоративно-прикладне мистецтво.

Гулей О.В., Василюк В.Р. Из истории существования деревянных изделий на Украине.

Статья посвящена истории развития ручного художественного традиционного деревообрабатывающего промысла в Украине. Главное внимание уделено особенностям резьбы по дереву – одному из самых популярных видов художественной обработки древесины. Сделан вывод о том, что изучение истории художественной обработки дерева будет способствовать совершенствованию как учебного, так и воспитательного аспекта современного художественного образования в Украине.

Ключевые слова: художественная обработка дерева, традиционные ремесла, декоративно-прикладное искусство.

Guley O.V., Vasilets V.R. From the history of the existence of wooden products in Ukraine.

The article is devoted to the history of the development of manual artistic traditional wood-processing industry in Ukraine. The main attention is paid to the features of carving wood - one of the most popular types of wood processing. The conclusion is made that the study of the history of wood processing will contribute to the improvement of both the educational and educational aspects of contemporary art education in Ukraine.

Keywords: artistic processing of wood, traditional crafts, arts and crafts.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. На нинішньому етапі відродження національної культури й мистецької освіти актуальним питанням постає дослідження традиційних художніх вітчизняних промислів, важливе місце серед яких займає художня обробка деревини, що конче потребує поглибленого вивчення в контексті становлення і розвитку декоративно-прикладного мистецтва України.

Аналіз актуальних досліджень. У контексті вивчення декоративно-прикладного мистецтва України особливості художнього різьблення деревини в історико-мистецтвознавчому аспекті розглядали науковці: Є. Антонович [1], Б. Бутник-Сіверський [4], Я. Запаско [5]. Питанням про витoki побутування дерев'яних виробів українців переймалися Г. Горинь [11], Р. Кирчів [11], С. Павлюк [11], В. Наулко [9], особливості виготовлення художніх виробів з дерева описали в своїх розвідках К. Кавас [7], Н. Каплан [1], Т. Матвєєва [8], Т. Мітлянська [1], Б. Тимків [10], Г. Федотов [12]. Значення занять з різьблення по дереву у прилученні дітей та молоді до національної культури й формування в них національної самосвідомості висвітлювали на сторінках своїх праць А. Абросимова [1], І. Білевич [3] та інші.

Мета дослідження: проаналізувати історичні відомості про становлення й розвиток художньої обробки деревини в контексті дослідження декоративно-прикладного мистецтва України.

Виклад основного матеріалу. Деревообробництво – виготовлення виробів з дерева для побуту, церковного богослужіння, знарядь господарської діяльності тощо. Це один із найдавніших різновидів українського традиційного мистецтва. Перші пам'ятки народного різьблення на території сучасної України, що дійшли до нас, належать до епохи палеоліту (кам'яний вік, близько 20 тис. років до н. е.). Це вироби з кістки, оздоблені різьбленими геометричними мотивами. Їх знайшли археологи під час розкопок Мізенської стоянки на Чернігівщині. Предметів з дерева з тих давніх часів не збереглося. Пізніше, в епоху неоліту, розвиваються кераміка, ткацтво, художня обробка кістки, а потім, із вдосконаленням знарядь праці, з'явилася можливість виготовляти вироби з дерева, а також прикрашати їх [2].

Літописні відомості й археологічні знахідки підтверджують широке застосування у давні часи дерев'яного посуду, простих меблів, засобів транспорту тощо. Декотрі з них, крім доброї конструктивної форми, мали різьблений і розписний декор. Тодішні майстри вже володіли плоским різьбленням, рельєфним, контррельєфним, ажурним і круглим.

Спочатку осередки деревообробних ремесел були розташовані в поселеннях лісної важкодоступної місцевості.

У XIV – XVI століття деревообробництво поширилося в Україні повсюдно. Для власних потреб селяни виготовляли деякі предмети хатнього обладнання, господарський реманент тощо. Складніші вироби або деталі вони замовляли в місцевих майстрів.

Сільські деревообробні промисли, як і інші ремесла, все більше відокремлювалися від рільництва. Характерною особливістю була спеціалізація у виготовленні міського та дрібного бондарського посуду, ложок тощо. Однак селяни не полишали хліборобства, для багатьох з них заняття ремеслом залишалося допоміжною галуззю в осінньо-зимовий період. Теслярі, бондарі, столярі виготовляли і вивозили на ярмарки знаряддя праці, засоби транспорту, меблі, хатнє начиння, оздоблене різьбленням та розписом. Народні майстри XIV – XV століття успадкували і розвинули традиційні прийоми деревообробництва Київської Русі.

До рідкісних пам'яток різьблення XV століття належать ручні двораменні хрести, оздоблені орнаментальними мотивами, написами і мініатюрами: «Розп'яття», «Зняття з хреста», «Омивання ніг», «Причастя» та інші. З XVI століття походять ікони, частина яких орнаментована різьбленням. В орнаментативній переважали хвилясті, прямі, скісні та перехресні лінії-жолобки. Ікони, декоровані рослинними мотивами, мають аналогії серед давніх книжкових мініатюр та гравюр [12].

Творча праця народних майстрів-деревообробників застосовувалась у багатьох галузях. Теслярі-будівничі водночас володіли різними техніками різьблення і профілювання.

Теслярі Подніпров'я, Поділля і Прикарпаття виготовляли й оздоблювали різьбленням дерев'яні предмети господарського вжитку: вози, сани, ярма та інше. Лави, різьблені скрині, столи, різноманітні стільці, полиці та божниці, тобто основне хатнє обладнання, виготовляли на замовлення.

Пам'ятки дерев'яного сільського транспорту, оздоблені різьбленням, що дійшли до нашого часу зберігаються у Київському та Львівському історичних музеях (зокрема це чумацькі вози).

У народному побуті XII – XIII століття поряд з керамічним посудом часто застосовувався дерев'яний (миски, тарілки, салатниці, ступки, сільнички, бочечки тощо), який виготовляли на продаж бондарі Подніпров'я, Слобожанщини, Поділля та ін. Особливо цікавими були миски для косарів – яндови та ковганки для замісу тіста. Вони завжди були круглої форми і мали два або чотири вухка для перенесення і навішування на стіну. Їх орнаментували з зовнішнього боку, і декор добре «читався», коли миски завішували догори дном або ставили на полиці. З середини великі миски найчастіше розписували фарбами. Дотепер таких виробів збереглося небагато. У Рівненському краєзнавчому музеї є велика дерев'яна миска-корець XII століття, ручку якої оздоблено скісними лініями плоского різьблення; у Чернігівському історичному музеї – миска-корець XIII століття, ручку якої прикрашено великою розеткою, виконаною виїмчастим різьбленням. Так само оздоблено й дерев'яні посудини для каші та солі.

У XII – XIII столітті набуло поширення ажурне різьблення церковних іконостасів та інших предметів культового призначення. Кіоти, аналої, свічники, ручні хрести, панікадила, скриньки виробляли переважно монастирські майстри та сільські деревообробники. Ручні та нап্রেстьольні хрести виготовляли з місцевих порід дерева, іноді з кипарису. Їх прикрашали плоским різьбленням геометричних мотивів і фігурних зображень [4].

Варто зазначити, що художня обробка дерева – це різновид декоративно-прикладного мистецтва, виготовлення оригінальних виробів з дерева різноманітного функціонального призначення. За формотворчими техніками художнє деревообробництво поділяється на відповідні галузі: бондарство, деревообробне токарство, столярство та декоративне різьблення [3].

За формотворчими техніками художнє деревообробництво поділяється на відповідні галузі:

- ✓ бондарство;
- ✓ деревообробне токарство;
- ✓ теслярство-столярство;
- ✓ декоративне різьблення [3, с. 52].

Аналіз мистецтвознавчої та історичної літератури надає підстави стверджувати, що художня обробка деревини була дуже добре розвинена за часів Русі. Відомо, що вже у I тис. н. е. дерево широко використовувалося в будівництві міст і сіл, князівських палаців і фортець. Серед ремісничих професій існували теслярі, ложкарі, бондарі, різьбярі та ін. Техніка обробки дерева була доволі різноманітна: *видовбування, вирізування, розпис, випалювання* тощо. Зокрема, одна з найдавніших технік – *видовбування* – використовувалася для виготовлення побутових речей: посуду, корит, човнів [5].

Художні твори з дерева посідають належне місце в колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва. Нині збірка налічує близько п'яти тисяч творів XVI – XX століття. Колекція дає можливість визначити національну самобутність художнього різьблення в усій різноманітності локальних особливостей, розкрити розмаїття асортименту виробів, які відрізняються між собою за призначенням, формою та оздобленням.

Найбільшими групами музейних предметів є твори центральної частини України – Київщини, Полтавщини, Чернігівщини; західної – Івано-Франківщини, Львівщини; північно-західної – Житомирщини.

В Україні існувало багато видів художнього різьблення – площинне, рельєфне, кругле, наскрізне, але в кожному регіоні воно мало свою специфіку [3]. У площинному різьбленні, що має більш давнє походження, переважають геометричні елементи – розетка, ромб, коло, хрест тощо.

Фіто-, зоо-, антропоморфні образи вирішували частіше в техніці рельєфної та круглої різьби. Раритетними пам'ятками колекції є різьблений хрест 1576 року з с. Іваничі Володимир-Волинського повіту Волинської губернії, скульптура Архангела Михаїла, колонки від іконостасів, свічники, хрести, ікона св. Пантелеймона та цехова скринька XVIII століття [11, с. 57].

Крім того, у музеї зберігається цінна збірка хрестів XVIII-XIX століть. На деяких із них вирізьблено дату виготовлення і прізвище автора. Так, наприклад, один з них виконав майстер Федор Георгієв у 1720 році.

Наприкінці 60-х років XX століття розвиток різьбярства на Полтавщині визначила творчість Валентина Нагнибіди та майстрів очолюваної ним кременчуцької школи, таких як Марія Переверзіна, Микола Зацеркляний.

Київську школу представлено творами майстрів площинної різьби Володимира Виноградського, Франца Можаровського; чернігівську – роботами Миколи Панька [3].

Неперевершеними майстрами народної скульптури визнано Антона Штепу із с. Сваричівка на Чернігівщині та Михайла Міняйла з Охтирки на Сумщині. Серед творів А. Штепи на особливу увагу заслуговують композиції на етнографічні теми. М. Міняйло найяскравіше розкрив свій хист у роботах на історичну тему. Незважаючи на статичність постатей, порушення пропорцій, умовність зображення, їхні образи вражають надзвичайною цілісністю та внутрішньою експресією.

На Слобожанщині народна архітектура мала своєрідні декоративні форми: дахи з виносоми спиралися на кронштейни, так звані коники. Піддашся оперізували дошки-лиштва (профільовані, вирізані візерунки з нескладними геометричними мотивами). Багаті форми мали віконні лиштва. На Полтавщині їх деколи доповнювали накладними силуетними зображеннями птахів [2].

Також вважаємо за необхідне зазначити, що на Слобожанщині оздобленням возів, саней та інших побутових предметів славилися різьбярі с. Дергачі (теперішня Харківська область). Столи, лави, стільці вирізнялися профільованими ніжками і загалом були декоровані різьбленням, а скрині – розписом. Колись у с. Хмелівка (тепер Сумська область) виготовленням різьблених меблів славилися брати Тахтаєви, а в с. Засулля (також Сумська область) Іван і Сидір Каша, Кіряк і Тимофій Нижники. Всі вони належали до столярного цеху в Ромнах, що наприкінці XIX століття налічував 53 деревообробники різного фаху [6].

Принагідно зазначимо, що обираючи деревину для художніх виробів, ремісники з найдавніших часів прискіплювали враховувати не тільки фізичні (твердість, розколюваність, гнучкість), декоративні (колір, текстура, фактура) якості, а й смакові властивості (дух) деревини. Дух має кожна порода. Ароматичними є переважно ефірні масла, смоли і дубильні речовини – таніди. Особливо сильно пахне свіжо зрубана деревина. З часом, при висиханні її запах послаблюється, а при нагріванні знову посилюється [7].

Відтак, аналіз наукової літератури та зразків музейних колекцій дає змогу дійти висновку, що народні майстри-різьбярі створювали своє мистецтво – художнє оформлення предметів побуту й зберегли до наших днів естетичні уявлення минулих поколінь. Вважаємо, що неможливо переоцінити значення художньо-

естетичного досвіду майстрів, накопиченого протягом багатьох століть у народних ремеслах, вагомим складником серед яких є художнє різьблення по дереву.

Висновки. У результаті проведеного дослідження маємо всі підстави стверджувати, що вивчення історії художньої обробки деревини сприятиме вдосконаленню як навчального, так і виховного аспекту сучасної мистецької освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абросимова А.А. Художественная резьба по дереву, кости и рогу : Учеб. пособие для средн. ПТУ. 2-е изд., перераб. / А.А. Абросимова, Н.И. Каплан, Т.Б. Митлянская. – М. : Высш. шк., 1984. – 159 с.
2. Антонович Є.А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є.А. Антонович, Р.В. Захарчук-Чугай, М.Є. Станкевич. – Львів : Світ, 2012. – 290 с.
3. Білевич І. Прилучення студентів до національної культури у процесі різьблення деревини / І. Білевич // Трудова підготовка в закладах освіти, 2001. – № 3. – С. 52-55.
4. Бутник-Сіверський Б. Українське радянське народне мистецтво / Б. Бутник-Сіверський. – К. : Мистецтво, 1966. – 224 с.
5. Запаско Я. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / Я. Запаско. – Львів : ЛУ, 1969. – 192 с.
6. Історія розвитку художнього деревообробництва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://msn.khnu.km.ua/pluginfile.php/295879/mod_resource/
7. Кавас К. Самовчитель різьбяра / К. Кавас. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 48 с.
8. Матвеева Т.А. Мозаика и резьба по дереву : Учебник для сред. проф. техн. училищ. 2-е изд. перераб. и доп. / Т.А. Матвеева. – М. : Высш. школа, 1981. – 80 с.
9. Наулко В. Культура і побут населення України / В. Наулко. – К. : Либідь, 1991. – 232 с.
10. Тимків Б.М. Виготовлення художніх виробів з дерева. Ч. 1. Мозаїка. Випалювання. Розпис : підручник / Б.М. Тимків, К.М. Кавас // За ред. доц. Б.М. Тимківа. – Львів : Світ, 1996. – 144 с.
11. Українське народознавство : навчальний посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994. – 608 с.
12. Федотов Г. Волшебный мир дерева / Г. Федотов. – М. : Просвещение, 1987. – 204 с.
13. Хворостов А.С. Геометрическая (трёхгранно-выемчатая) резьба / А.С. Хворостов // Школа и производство, 1995. – № 1. – С. 75-80.
14. Художнє оброблення дерева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pyrogiv.kiev.ua/narodni-remesla/obrobka-dereva.htm>

REFERENCES

1. Abrosimova A.A. Art carving on wood, bone and horn: Textbook. medium allowance Vocational school 2 ed., Pererab. / AA Abrosimova, N.I. Kaplan, T.B. Mitlyanskaya - M.: Ext. Shk., 1984. - 159 pp.
2. Antonovich Y.A. Decorative Arts / Ye.A. Antonovich, RV Zakharchuk-Chugai, M.E. Stankevich - Lviv: World, 2012. - 290 p.
3. Bilevych I. Participation of students in national culture in the process of wood carving / I. Bilevych // Labor training in educational institutions, 2001. - No. 3. - P. 52-55.
4. Butnik-Siversky B. Ukrainian Soviet Folk Art / B. Butnyk-Siversky. - K.: Art, 1966. - 224 pp.
5. Zapasko I. Essays on the history of Ukrainian arts and crafts / Y. Zapasko. - Lviv: LU, 1969. - 192 p.
6. History of the development of artistic woodworking. - [Electronic resource]. - Access mode: https://msn.khnu.km.ua/pluginfile.php/295879/mod_resource/
7. Kawas K. Self-educated carvers / K. Kawas. - Ternopil: Textbooks and manuals, 2006. - 48 p.
8. Matveeva T.A. Mosaic and wood carving: Textbook for media. prof. tech schools 2nd ed. redone and add / T.A. Matveyev - M.: Ext. school, 1981. - 80 s.
9. Nalko V. Culture and Life of the Population of Ukraine / V. Nalko. - K.: Lybid, 1991. - 232 pp.
10. Timkiv B.M. Manufacture of artistic products made of wood. Ch. 1. Mosaic. Burning. Painting: textbook / BM Timkov, KM Kawas // Ed. Associate Professor B.M. Timkiv - Lviv: World, 1996. - 144 pp.
11. Ukrainian Ethnology: Textbook / Ed. SP Pavlyuk, G.Ya. Gorin, R.F. Kirchiv - Lviv: Phoenix, 1994. - 608 p.
12. Fedotov G. The Magic World of Tree / G. Fedotov. - M.: Enlightenment, 1987. - 204 p.
13. Hvorostov A.C. Geometric (triangular-peripheral) thread / AS Hvorostov // School and production, 1995. - No. 1. - P. 75-80.
14. Artistic wood processing. - [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.pyrogiv.kiev.ua/narodni-remesla/obrobka-dereva.htm>